

*Portret van SAMUEL MARKS, gebore in Litoue 1843,
oorlede in Johannesburg 1920.*

Foto NASKO, Pretoria

ZWARTKOPPIES HALL, DIE HUIS VAN SAMMY MARKS

deur B. Cronjé

Slegs 'n klein groepie Pretorianers weet van die pragtige herehuis op die plaas Zwartkoppies, oos van Pretoria. Dit is die huis wat sowat 'n honderd jaar gelede deur die bekende sakeman en nyweraar, Sammy Marks, op sy plaas langs die Pienaarsrivier gebou is. Die plaas behoort vandag nog aan Sammy Marks se nasate en is nie vir die publiek toeganklik nie.

Die hoofgebou op die plaas, vir baie jare bekend as 'Zwartkoppies Hall' is 'n groot, elegante gebou wat heelwat kenmerke van die laat-Viktoriaanse periode vertoon. Die interessante dubbelverdiepinggebou troon oor 'n groot, uitgestrekte tuin waarvan die oorspronklike ontwerp vandag nog te sien is. Op die werf is enkele buitegeboue waaronder 'n indrukwekkende kelder. Daar is ook 'n swembad en vroeër is daar gereeld tennis en kroukie op die plaas gespeel. Nader na die rivier se kant toe is daar 'n enorme wasserygebou en die oorspronklike stalle wat dateer uit die dae toe Sammy Marks 'n indrukwekkende Friesbeeskudde gehad het. 'n Pragtige dammetjie met 'n eiland is 'n verdere versiering van hierdie pragtige natuuumgewing.

Die huis binne is 'n lus om te besigtig. Die enorme kombuis met sy groot eilandstoof getuig van die omvang van die onthale wat gereeld hier op die plaas gegee is. Enkele van die indrukwekkendste vertrekke is die geweldig groot sitkamer met sy mooi lampe en muurversierings, die portaal met 'n pragtige gedraaide houttrap en nog vele ander. Waarskynlik die mees merkwaardige van al die vertrekke is egter die biljartkamer met sy luukse tafels en met leergestoffeerde banke en veral sy beskilderde plafon, die werk van 'n Italiaanse skilder. Die volgepakte biblioteek getuig van die beste versamelde werke van sy tyd wat deur Sammy Marks aangeskaf is. Anders as die meeste ander ryk mense van sy tyd het Sammy Marks verkies om hierdie pragtige woning met buitegeboue op 'n plaas te kom oprig - waarskynlik te wyte aan sy voorliefde vir boerdery. Die plaas is ook geleë langs die oorspronklike Hatherley waar die bekende 'Eerste Fabrieken', een van Sammy Marks se ambisieuse ondernemings, gefloreer het.

Die Marks-egpaar het die groot huis waarskynlik teen die einde van 1884, 'n eeu gelede betrek. Daar het hulle gewoon tot Sammy se dood in 1920, waarna sy eggenote op die plaas bly woon het tot 1934 toe sy ook gesterf het. Hulle seun Joe was die boer van die gesin en het die boerdery voortgesit tot en met sy dood in 1975. Sy eggenote het hom ook oorleef en het vir 'n verdere drie jaar in die huis bly woon.

Vandag is die huis struktureel nog baie sterk en stewig. Heelwat restourasiewerk moet gedoen word maar die meeste daarvan is oppervlakkig van aard.

Enkele jare gelede het die Museum en mnr. Neil Maisels, die enigste oorblywende kleinkind van Sammy Marks in Suid-Afrika, begin om te onderhandel oor die ontwikkeling van die huis tot 'n museum. Die skrywer van hierdie artikel het toevallig 10 jaar gelede die voorreg gehad om die huis vir die eerste keer te sien tydens die eerste besoek van die Genootskap Oud-Pretoria aan die plaas Zwartkoppies. Menige van die besoekers het indertyd die wens uitgespreek dat hierdie huis in 'n museum omskep moet word. Vanjaar, 10 jaar later, kon die skrywer weer saam met 'n besoekersgroep van die

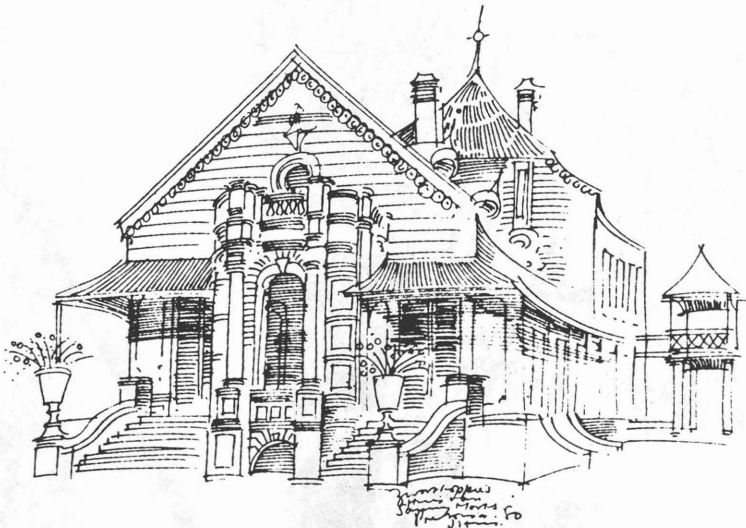
Genootskap na Zwartkoppies gaan.¹ Hierdie keer egter was die versekering daar dat die huis wel in 'n museum omskep gaan word. Dit is moontlik gemaak deurdat die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum die inhoud van die huis (meubels, skilderye, portrette, boeke, silwer, porselein, glas, ens.) van die Sammy Marks-boedel kon aankoop. Deur 'n ooreenkoms wat met die administrateurs van die Boedel gesluit is, sal die huis nou gerestoureer en opgeknip word sodat dit hopenlik teen September 1985 formeel as die Sammy Marks-museum geopen sal kan word. Tans is die Museum reeds besig met die opknip van die terrein en restaurasiewerk aan die geboue. Dit is 'n opwindende taak met die vooruitsig van 'n pragtige herehuis gevul met die deftigste meubels, ornamente en ander toebehore van sy tyd.

Sammy Marks was een van die kleurrykste figure uit die ZAR-periode. Hy was 'n goeie vriend van pres. Kruger en was bekend om sy ruimhartigheid. Benewens die feit dat hy een van die bekendste sakemanne en nywerars van sy tyd in die ZAR was, het Sammy Marks sy naam in die geskiedenis van Pretoria verewig deur sy bydraes tot verskeie projekte. Die bekendste hiervan is die standbeeld van pres. Kruger wat tans op Kerkplein staan. Sammy Marks het hierdie standbeeld van die President spesiaal deur Anton van Wouw laat maak. Toe dit teen die einde van die negentigerjare blyk dat daar probleme ontstaan met die vervoer en oprigting van die standbeeld het hy geld geskenk vir die oprigting van 'n visdammetjie op Kerkplein. Dit het daar gestaan vanaf 1906 tot 1911 waarna dit na die Dieretuin verskuif is waar dit vandag nog besigtig kan word. Verder het Sammy Marks ook 'n bydrae gelewer tot die oprigting van die Joodse Sinagoge in Paul Krugerstraat en het hy ook 'n ruim bydrae na sy geboortedorp gestuur, ook vir die oprigting van 'n sinagoge aldaar.

Dit kom Sammy Marks toe dat hier op sy plaas Zwartkoppies vir hom 'n monument in die vorm van die Sammy Marks-museum opgerig gaan word. Hannes Meiring het in sy boek *'Pretoria 125'* gesê: *'Pretoria sal hom nie vergeet nie. Hy behoort aan die stad Dit sou paslike erkenning teenoor hom en die hele Joodse gemeente wees as die ou Sinagoge wat hy laat bou het en, later sy woonhuis, omskep sou word in museums, sodat die bydrae ook sigbaar gemaak kan word van die Joodse gemeenskap wat saam met Afrikaner, Nederlander, Engelsman, Duitser en donker inboorling, die stad oor sy 125 jaar help bou het.'*

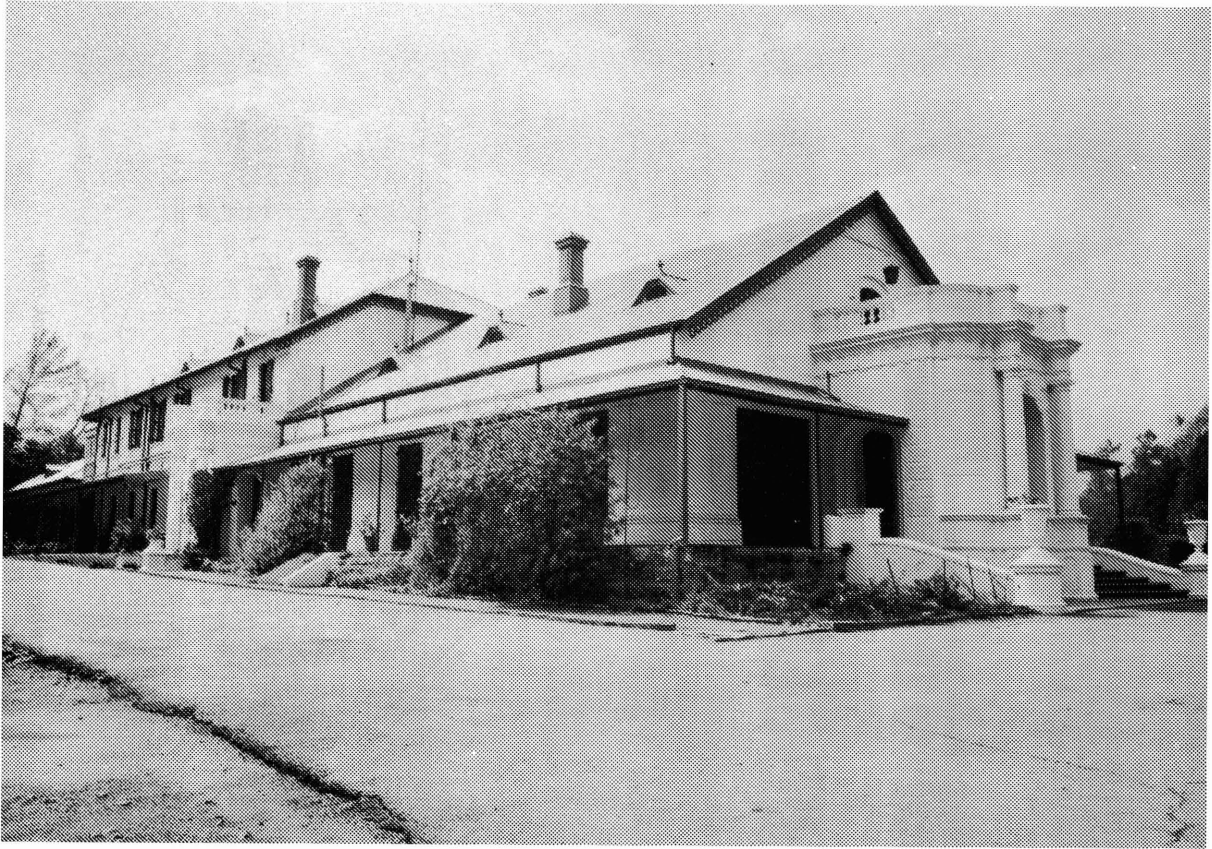
In 1985 sal die Sammy Marks-museum op die plaas Zwartkoppies geopen word. Intussen het die Staat in besit gekom van die Joodse Sinagoge in Paul Krugerstraat. Dit is aan die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum toegewys waar dit vandag as tydelike stoorplek gebruik word. Wie weet, moontlik sal dit ook eendag 'n museum kan word?

10 November 1984

Tekeninge van Zwartkoppies gemaak deur
HANNES MEIRING

Uit: Hannes Meiring, *Pretoria 125*, Human en Rousseau 1980

*ZWARTKOPPIES HALL, die huis op SAMUEL MARKS
se plaas ten ooste van Pretoria, vergroot
in 1890 en 1896*

Foto N.A.S.K.O., Pretoria

*'n Deel van die groot ontvangs- en musiekkamer in
SAMUEL MARKS se plaaswoning Swartkoppies
ten ooste van Pretoria.*

Foto NASKO, Pretoria

KARAKTERSKETS VAN MNR. J.L. VAN SCHAIK, UITGEWER EN BOEKHANDELAAR TE PRETORIA

In Augustus 1984 het die uitgewersmaatskappy en boekhandel J.L. van Schaik in Pretoria sy 70-jarige bestaan gevier. 'n Paar maande tevore, op 4 Mei 1984, is Mnr. Van Schaik se nagedagtenis geëer by die opening van die 'J.L. van Schaik-kamer' in die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum (NALN) deur die direkteur van dié museum en van die Vrystaatse Museumdiens, prof. P.J. Nienaber. Dié kamer is tot dusver die enigste in die NALN wat aan 'n uitgewer gewy is. Dit bevat persoonlike herinneringe aan Mnr. J.L. van Schaik en eksemplare van sy uitgawes vanaf die eerste in 1915.

By die opening het sy oudste seun, Mnr. Jan van Schaik, wat onlangs as besturende direkteur afgetree het, 'n openhartige karakterskets van sy vader gegee. Hieronder volg 'n lewensbeskrywing van J.L. van Schaik in die volledige toespraak van sy seun, wat bekort in die *Nuusblad van die Vrystaatse Museumdiens*, jaargang 12 Nr. 3, Bloemfontein, Augustus 1984, verskyn het.

C. de Jong

- ● -

Bloemfontein, 4 Mei 1984

J.L. VAN SCHAIK - S6 HET EK MY VADER GEKEN deur Jan van Schaik

Die amptelike inwyding vanaand van die Van Schaik-kamer by die NALN is vir my om drie redes 'n baie heuglike gebeurtenis:

- A. Dis die eerste en ook die enigste kamer vir 'n Suid-Afrikaanse uitgewer. Ons Van Schaiks waardeer dit en ons dra ons dank oor aan prof. Nienaber en die Raad van Beheer van NALN wat dit moontlik gemaak het.
- B. Dis vanjaar Van Schaik's se 70ste bestaansjaar. In die skyfieprogram het u gesien dat my vader op 1 Julie 1914 sy saak te Pretoria begin het.
- C. Vir my persoonlik is 4 Mei 'n dag om te onthou, omdat ek op dié datum in 1944 by Van Schaik begin het - dus veertig jaar gelede.
Dis eintlik vanaf daardie dag in 1944 dat ek my vader regtig leer ken en waardeer het. Hoe onthou ek hom egter toe ek as kind, skoolseun en student nog in ons ouerhuis was?

My oudste herinnering is saam met hom op sy fiets in die vroeë moë na die sentrale swembad in Sunnyside - vroeg opstaan, energiek, baie fluks, tog was hy nie 'n sportman nie.

Later sy motorfiets - ek onthou sy Triumph, sy BSA - hy was altyd van die voorstes om met 'n nuwe ding te eksperimenteer.

In 1922 sy eerste motor - bou van die motorhuis - daar was drie Hupmobiles na mekaar, toe in die dertigerjare die Dodge. 'n Motor het nooit lank gehou nie.

Ons vakansies - daar was altyd afwisseling; hy wou 'verken'. Die Natalse Suidkus was so'n vakansiedoel, toe nog maar baie min mense na Uvongo gereis het - drie dae, drifte.

In 1931 was die reis na Rhodesië, na LM. Foto's en foto-albums was die resultaat.

Hy was altyd onrustig - as hy iets gesien of bereik het, was daar die begeerte, ambisie, dryfkrag om iets nuuts te doen. Gelukkig het my moeder saamgegaan en hom hierin gesteun.

Dit was ook die geval met koop van grond, soms plase en eiendomme. As hy dit gedoen het, dan het hy dikwels belangstelling verloor en weer verkoop.

Hy het dikwels gereis. In die beginjare was dit sakereise na Europa vir kontakte met uitgewers, uitsoek van kinderboekies met mooi illustrasies, en hy het dan gesorg vir die Afrikaanse teks. Hiermee was hy die eerste. Vandag doen almal dit. Toe ek in die begin van die sestigerjare vir die eerste keer na die Frankfurtse boekeskou gegaan het, het ek veral Duitse uitgewers ontmoet met wie my vader reeds veertig jaar vantevore kontakte opgebou het.

Sy reise was altyd goed voorberei - hy het wyd gelees oor die lande en plekke wat hy besoek het, baie foto's geneem wat later in albums geplak is. As kinders kon ons saampraat oor Stratford-on-Avon, Lake Windermere, Montreux, die Mätterhorn, die tempels van Karnak in Egipte, die katakombes van Rome. Ons het 'n 'toverlantaarn' gehad waarmee sy 'outydse' groot-glas skyfies vertoon is.

As familie het ons elke week uitgekyk na Woensdag, want dan was dit 'mail'-dag, dit wil sê pa het dan oorsese tydskrifte saamgebring wat ons 'n dag mog hou om deur te blaai. Dit was leersaam en het blywende indrukke nagelaat. Daar was die *Illustrated London News*, die Franse *l'Illustration*, die Duitse *Woche*, *De Wereldkroniek*, *Het Leven* en *De Haagsche Post*.

Ook sal ek nooit vergeet as hy partymaal gaste van kantoor af saamgebring het. Ek kan nou nog onthou hoe G.C. Hobson ons van Buks vertel het, of J.B. Montgomery wat so mooi kon teken.

Hy was altyd bereid om vir ons die nodige boeke en ander materiale vir ons studies te bekom.

Hy was 'n voorstander van ekstra lesse - musiekles en, in my geval, een keer per week Franse les toe ek op hoërskool was.

En tog het hy ons nooit met ons skool- of huiswerk gehelp nie, ook nie aan ons voorgelees nie. Daar kon ons altyd op ons moeder staatmaak. Met alle probleme was dit sy wat geluister het, met raad gekom het en wat belanggestel het in ons skoolwerk, die Voortrekkers, sport, ens.

Ek dink hy was te besig, te betrokke met sy saak. Eers later sou ons dit verstaan.

Dit verklaar miskien ook hoekom hy nooit op die bestuur gedien het van die Kamer van Koophandel, die Nederlandsche Vereeniging, die Pretoriaklub, waarom hy na net 'n paar jaar van die Rotariërs bedank het en selfs nooit voorsitter van die Boekhandelaars- of Uitgewersvereniging geword het nie.

Hy het ook nooit op 'n kerkraad gedien nie. Tog was hy sy hele lewe lank baie nou by kerksake betrokke. Hy was 'n opregte gelowige.

Huisgodsdien was by ons gesin amper iets van 'n ritueel. Toe ons jonger was het hy aan tafel uit 'n kinderbybel en later uit die gewone Bybel geles. Saans het hy ná bybellesing na sy orrel beweeg en het ons 'n psalm- of gesangvers gesing. In sy gebed het hy altyd aan ons met verjaardae gedenk, ook ander gebeurlikhede. Sy bybeltjie en gesangboek het altyd aantekeninge gehad.

My vader en moeder was Gereformeerd. Hulle het mekaar by die ou Dopperkerk in Pretoria ontmoet en is daar getroud. Drie van ons is daar gedoop. Sy heel eerste publikasie - van 1915 - was 'n boekie van dr. S.O. Los, predikant van daardie kerk. Van sy ander eerste publikasies was van ds. Hamersma, ds. Postma, dr. Du Plessis en ander leiers van sy kerk.

My vader was baie nou betrokke by die afstigting in 1934 van die Pretoria-Oosgemeente in Sunnyside: by die fondsinsameling, die kerkbou, benoeming van die eerste predikant. Hy het die mooi, groot Hollandse kanselbybel aan die gemeente geskenk.

Tog was hy later daar nie gelukkig nie. Hy het 'n behoefte aan 'n mensliker erediens gehad. Miskien meer emosioneel. Hy is dikwels saans na die Presbiteriaanse kerk waar sy vriend dr. MacMillan die predikant was, ook het hy byeenkomste van die Moral Rearmaement Beweging bygewoon. Later het hy aangesluit by die N.G. Kerk te Pretoria-Oos en besondere voldoening gevind in die preke van dr. Wm Nicol, later ds. Luckhoff. My moeder het by haar eie kerk gebly.

Ek het eers later beseft dat hy behoefte gehad het aan mense wat hom beter sou verstaan. Hy was daardie jare baie bedrywig, hy het 'n saak opgebou, hy het die heeldag allerhande soorte mense ontmoet en hy kon net eenvoudig nie soos so vele ander een paadjie loop nie. Daarvoor was hy te ambisieus.

Toe ek na vier jaar as student by Pretoria Universiteit in 1939 na die buiteland gegaan het vir verdere studie, was Librigebou in Kerkstraat pas voltooi. Uitgewery en boekhandel was as twee aparte maatskappye geregistreer en die Van Schaik-fondslys van eie publikasies was aansienlik. Van ons voorste skrywers het by hom gepubliseer. Die omvang van dit alles sou ek eers ten volle beseft toe ek in 1944 by my vader in die bedryf aangesluit het. Eers toe het ek hom beter leer ken en sy uitstaande eienskappe begin waardeer - want hy was na my beskeie mening 'n besondere mens.

Ek het gevoel, hy wou my graag langs hom gehad het, maar hy het nie maklik die dinge waarmee hy hom besig gehou het, met 'n ander gedeel nie. Dit was moeilik om sy vertroue te wen. Jy kon nie maklik na hom gaan en om raad gaan vra nie. Daardie eerste agt tot tien jare was moeilike jare vir my.

Hy was gewoond om self te besluit, 'n ding self te doen. Hoe dikwels het ek hom nie hoor sê: 'dat wil ik behandelen'. Die rede was heel waarskynlik dat hy uit ondervinding geleer het hoe om dit die vinnigste en op die korrekte manier te doen. Langs 'n ompad moes van ons jongeres dan uitvind hoe hy wou hê dat dit gedoen moes word; dit was baie keer as hy met vakansie weg was.

En as ons dan later sekere take by hom oorgeneem het, dan het hy dit aanvaar, maar dit nie maklik erken nie, nog minder dankie gesê. Hy kon jou baie ontoereikend laat voel.

Al gou het ek uitgevind dat hy sy eie manier gehad het om iets uit te werk, soms onortodoks, maar - en dit wil ek beklemtoon - dit was reg. Ek dink hier aan voorraadwaardasie, loon- en salarisvasstellings. Sy standpunt kon hy altyd motiveer.

Ek verbaas my nou nog dikwels hoe hy reg van die begin af 'n werkmetode vasgestel het en dan daarmee voortgegaan het. Soms, vandag nog, as 'n boek wat al 'n ver pad gekom het, herdruk moet word, dan gaan jy vanself ou rekords na, en die metode, die uitwerk van die verkoopsprys en die inskrywings wat ons vandag nog gebruik, is soos dié van hom van 50-60 jaar gelede. Dis 'n beproefde metode. Hy het 'n nugter, skrandere beskouing gehad; dit was saaklik en gesond. En sy saak het altyd eerste gekom.

Steeds kom hierdie eienskap sterk na vore; hy was reg van die begin af doelgerig. Daar was 'n doelwit en die pad daarheen was reguit en sy leuse: 'recht door zee'. 'n Afwyking van daardie pad het net nie by hom bestaan nie.

Hierdie hoogstaande beginsels het hy sy hele loopbaan gehandhaaf en dit verklaar ook die feit dat hy geen tyd gehad het vir knoeiers, amateurs of, soos hy so dikwels gesê het, 'beunhase' nie. Volgens sy eie woordeboek is 'n beunhaas "n grootdoenerige, maar in wese onbevoegde, persoon'. Diegene wat hom onregverdig behandel het, het hy ook nooit vergewe nie.

Veral in die veertigerjare met die opkoms van die Afrikaanse sakelewe en die toetrede tot die boekhandel- en uitgewersbedryf van onbekwame mense met min of geen ondervinding het hy hom dikwels oor hul doen en late vererg. Hy was by kere diep gegrief as van sy skrywers wat hy geloods het, na ander uitgewerye oorgeloopt het en dat van hul boeke daarna uitgegee is sonder enige smaak.

Die boekbedryf, het hy altyd beklemtoon, 'is 'n professie'. Alleen deur deeglike ondervinding en kennis van die bedryf in jou eie en ander lande kan jy jouself daarvoor bekwaam. 'n Boek is nie slegs 'n handelsartikel nie, dit het 'n titel en 'n skrywer, 'n uitgewer en 'n prys. En elke uitgewer sit sy eie stempel op of gee sy karakter aan die boek. Ons het ons dikwels verwonder oor sy uitgebreide kennis van die wêreld van boeke. Hy kon dadelik 'n boek eien.

Hierdie boeke-kennis het hy ook deeglik toegepas by die uitbou van sy eie boekery: sy Africana-versameling. Dit was nie slegs 'n besonder waardevolle biblioteek nie, maar ook in baie opsigte uniek. Die veld moes vir hom as immigrant heeltmaal vreemd gewees het, maar niteenstaande dit het hy oor die jare 'n fenomenale Africana-kennis opgebou.

Dit geld ook sy waardering vir ons kuns- en kultuurbesit. Sy versameling skilderye was wyd bekend, ook sy kunssmaak. Ek was self by as hy op 'n tentoonstelling dadelik, sonder enige ophef, die beste vir homself uitgesoek het.

Ek sal nooit vergeet hoe hy 'n dag of twee voor sy dood - byna sonder asem - opgekyk het na een van sy geliefde Gregoire's en met 'n sug gesê het: 'Is dit tog nie mooi nie'.